

ΠΑΡΕΛΘΟΝ, ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΑΙΑΣ ΠΑΠΑΔΙΚΗΣ

Του Κωνσταντίνου Φωτόπουλου

Εισαγωγή

Οι θεοφόροι Πατέρες της Εκκλησίας μας, ερμηνεύοντας την Αγία Γραφή, δεν παραμένουν στο γράμμα αλλά κάνουν λόγο για «έγκεκρυμμένον θησαυρόν», όπως λέει ο ιερός Χρυσόστομος ή για «ἀπόθετον κάλλος», όπως αναφέρει ο Άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος. Ένα τέτοιο αποθησαυρισμένο κάλλος –πιστεύω– ανακαλύπτει κάθε μελετητής, κάθε ερμηνευτής-ψάλτης της πατρώας μουσικής μας, μελετώντας με προσοχή και σεβασμό τα μουσικά μαθήματα των παλαιών μουσικοδιδασκάλων. Από αυτόν τον πλούτο πρέπει να αντλεί κάθε συνθέτης βυζαντινής μουσικής για να μην χαθεί η συνέχεια αλλά να υπάρχει ένας χρυσός συνδυασμός του παλαιού με το νέο.

Τεχνικά χαρακτηριστικά

Το ήθος και ο σεβασμός στην παράδοση που δείχνουν οι παλαιοί μουσικοδιδάσκαλοι είναι αξιοζήλευτα. Συχνά, δεν συνθέτουν ένα μέλος από την αρχή. Στηρίζονται σε προϋπάρχουσες συνθέσεις τις οποίες πλατύνουν, συντέμνουν και καλλωπίζουν για να παρουσιάσουν -εν τέλει- μια καινούρια, μοναδικής αξίας μελοποίηση. Τα παλαιά κοινωνικά διαφυλάττουν την εκκλησιαστικότητα του μέλους με τις απλές αλλά ταυτόχρονα έντεχνες, αργές, ρυθμικές, μουσικές φράσεις και με αλλαγές των ήχων εντός πολύ συγκεκριμένων πλαισίων. Εκεί, εντοπίζουμε μουσικές θέσεις και δομές που στις μέρες μας έχουν χαθεί. Κάτι που προκαλεί εντύπωση όχι μόνο στους ψάλτες αλλά γενικότερα σε όποιον ακούει αυτά τα κοινωνικά, είναι η σχεδόν εγκαταλελειμμένη στις μέρες μας χρήση των λέξεων «λέγε» και «πάλιν» κατά την ψαλμώδηση του «άλληλούια». Οι μελοποιοί μιμούμενοι την αγγελική υμνωδία, δίνουν μεγάλη έμφαση στα αλληλούια και στα κρατήματα («ανενά», «τεριρέμ» κλπ.), συμπλέκοντάς τα αρμονικά. Στόχος, άλλωστε, της θέσεως και της ψαλμωδίας των Κοινωνικών είναι η συνεκτική λειτουργία του ενδιάθετου λόγου, η στροφή της καρδιάς του πιστού προς το Χριστό, τον οποίο μέλλει να κοινωνήσει –εξ’ ου και καλείται Κοινωνικό - και όχι η διάχυση της προσοχής με το στοχασμό πάνω σε διάφορες έννοιες και ποικίλα πνευματικά νοήματα.

Γένεση και μελοποιοί των κοινωνικών

Δεν γνωρίζουμε πότε συνετέθησαν τα πρώτα κοινωνικά καθώς η γένεσή τους χάνεται στα βάθη των αιώνων. Μια πρώτη μαρτυρία για ψαλμώδηση του κοινωνικού ύμνου - και μάλιστα, πιθανόν σε μέλος αργό- συναντάται τον 4^ο αιώνα στις κατηχήσεις του Αγίου Κυρίλλου Ιεροσολύμων. Ο Άγιος αναφέρει χαρακτηριστικά: «Μετά ταῦτα ἀκούετε τοῦ ψάλλοντος μετὰ μέλους θείου προτρεπομένου ὑμᾶς εἰς τὴν κοινωνίαν τῶν ἁγίων μυστηρίων καὶ λέγοντος “Γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστός ὁ Κύριος”». Το απόσπασμα θα μπορούσε, βέβαια, να ερμηνευθεί με αρκετούς τρόπους. Ωστόσο, υπάρχουν τέσσερα σημεία που προκαλούν εντύπωση και τα οποία πρέπει να εξεταστούν από τους ερευνητές ενδελεχώς. Πρώτον, η λέξη «ἀκούετε» η οποία αποκλείει τη συμψαλμωδία από τον κόσμο μιας απλής μελωδίας. Δεύτερον, η λέξη «ψάλλοντος» που αναφέρεται σε μονωδιακή και όχι χορωδιακή απόδοση του μέλους. Τρίτον, η φράση «μετὰ μέλους» η οποία, τουλάχιστον σε μεταγενέστερα του 4^{ου} αιώνα χειρόγραφα, χρησιμοποιείται ως ορολογία και υποδεικνύει την αργή ψαλμώδηση των ύμνων. Τέταρτον, σε αντίθεση με άλλες πηγές, υπάρχει

αναφορά για ψαλμώδηση ενός μόνο στίχου και όχι ολόκληρου ψαλμού του Δαβίδ.

Ως αρχαιότερος επώνυμος μελοποιός φέρεται στα χειρόγραφα ο Άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός, που έζησε τον 8^ο αιώνα. Αν και επ' αυτού υπάρχει αμφισβήτηση, στον Άγιο Ιωάννη αποδίδεται η πατρότητα ενός περίφημου κοινωνικού των Κυριακών «Αίνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν», σε ήχο δεύτερο και ενός κοινωνικού των προηγιασμένων «Γεύσασθε καὶ ἴδετε», σε ήχο πλάγιο του δευτέρου. Έκτοτε και ιδιαίτερα μετά τον 14^ο αιώνα, οπότε και αρχίζει να καθιερώνεται το βιβλίο της Παπαδικής, οι μεγαλύτεροι εκκλησιαστικοί μας μελοποιοί αποτυπώνουν την τέχνη τους στο είδος των κοινωνικών. Ενδεικτικά και μόνο θα αναφέρω τους Άγ. Ιωάννη τον Κουκουζέλη, Ξένο τον Κορώνη, Ιωάννη τον Κλαδά, Μανουήλ και Παναγιώτη Χρυσάφη, Γερμανό Νέων Πατρών, Μπαλάση ιερέα και Νομοφύλακα και Πέτρο Μπερεκέτη.

18^{ος} αιώνας

Μετά τα μέσα του 18^ο αιώνα οι μουσικοδιδάσκαλοι της εποχής στρέφονται σε ένα νέο τρόπο μελοποιίας. Θέτουν πλέον τους νέους κανόνες σύνθεσης, της λεγόμενης νέας παπαδικής. Τα κοινωνικά των καθημερινών του Αντωνίου ιερέως και λιγότερο του Ιωάννη Τραπεζουντίου αποτελούν ένα μεταβατικό στάδιο προς τα κοινωνικά της νέας παπαδικής. Τα παλαιά κοινωνικά συνεχίζουν μεν να αντιγράφονται αλλά όχι τόσο συχνά. Τελικά, επικρατούν μόνο δύο: το γνωστό μέχρι και τις μέρες μας «Γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι Χριστός ὁ Κύριος» του Ιωάννου Κλαδά, σε ήχο πρώτο, σε συντετμημένη όμως μορφή από τον Ιωάννη τραπεζούντιο και, δευτερευόντως, το λησμονημένο πλέον «Εἰς μνημόσυνον αἰώνιον ἔσται δίκαιος» του Μανουήλ Χρυσάφη, σε ήχο τρίτο.

19^{ος} αιώνας

Μπαίνοντας στο 19^ο αιώνα, οι μεγάλοι ευεργέτες του Έθνους, Γρηγόριος ο Πρωτοψάλτης και Χουρμούζιος ο Χαρτοφύλαξ, εξηγώντας το μεγαλύτερο μέρος των παλαιών μελών στη νέα γραφή, τους δίνουν πραγματικά ανάσα ζωής. Όπως τα παρέλαβαν από τους διδασκάλους τους, χωρίς καμμία αλλοίωση, έτσι τα παραδίδουν ως παρακαταθήκη στις επερχόμενες γενεές, μη θέλοντας να χαθεί ο κρίκος που συνδέει την αρχαία ψαλτική με τη σύγχρονη μουσική πραγματικότητα.

Ωστόσο, η εμφάνιση της μουσικής τυπογραφίας που συμβάλλει στη διαμόρφωση του θεωρούμενου σήμερα κλασικού ρεπερτορίου, δίνει ένα αποφασιστικό χτύπημα στα παλαιά κοινωνικά. Με εξαίρεση το «Γεύσασθε» του Κλαδά, κανένα από τα κοινωνικά της παλαιάς παπαδικής δεν συμπεριλαμβάνεται στις έντυπες εκδόσεις. Αργότερα μόνο, εκδίδονται κάποια λίγα κοινωνικά από το Γεώργιο Ραιδεστηνό και, κυρίως, το 1896, από τον Αγαθάγγελο Κυριαζίδη στο βιβλίο «Ἐν ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς».

20^{ος} αιώνας

Η σημασία του κοινωνικού, γενικότερα, έχει αρχίσει να υποβαθμίζεται από το 18^ο αιώνα. Χαρακτηριστικά, ο Άγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης, εκφράζοντας προσωπική του άποψη, αναφέρει: «Ἀντὶ νὰ ψάλλεται ἀργῶς τὸ Κοινωνικόν, νὰ γίνεται ἀνάγνωσις κανενὸς λόγου ψυχωφελοῦς, διὰ νὰ

ἀκούουν οἱ χριστιανοὶ νὰ ὠφελοῦνται, καὶ μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἃς λέγεται τὸ Κοινωνικόν». Τον 20^ο ὅμως αἰῶνα, φτάνουμε συχνά στο σημεῖο το κοινωνικό να αντικαθίσταται παντελῶς ἀπὸ κήρυγμα, ἀπὸ ψαλμούς του Δαυὶδ, ἀπὸ ιδιόμελα, ἀκόμα καὶ ἀπὸ θρησκευτικὴ ποίηση μὴ λειτουργικοῦ χαρακτήρα, ὅπως εἶναι, γιὰ παράδειγμα, τὸ «Ἀγνή Παρθένη», ποίημα τοῦ Ἁγίου Νεκταρίου. Ὅπως εἶναι φυσικό, οὔτε λόγος δε γίνεται πλέον γιὰ τὰ παλαιὰ κοινωνικά.

Παρόλα αὐτά, στο τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, ἐρχονται κάποιες ιστορικές ηχογραφήσεις παλαιῶν κοινωνικῶν νὰ τὰ επαναφέρουν στο προσκήνιο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εἶναι οἱ μονωδιακές καὶ χορωδιακές ηχογραφήσεις παλαιῶν κοινωνικῶν ἀπὸ το Θρασύβουλο Στανίτσα, με επιμέλεια τοῦ Γρηγορίου Στάθη καὶ τοῦ Μανόλη Χατζηγιακουμή. Ταυτόχρονα, τὸ ενδιαφέρον γιὰ τὴν ἐρευνα καὶ τὴν ἐπιστὴμὴ τῆς μουσικολογίας ἀρχίζει νὰ αὐξάνεται καὶ ἀρχαῖα μέλη ἀρχίζουν νὰ ψάλλονται καὶ ἀπὸ νεότερες χορωδίες. Τὰ παλαιὰ κοινωνικά, ἐξαιτίας τῆς θέσης τοὺς στὴν ἀκολουθία, εἶναι πλέον ἡ καλύτερη λύση γιὰ ὅποιον θέλει νὰ ψάλλει στο ἀναλόγιο τὰ ἀργὰ μέλη τῶν παλαιῶν διδασκάλων. Μεταξὺ τῶν ψαλτῶν κυκλοφοροῦν ἄτυπα δύο συλλογές, καλλιγραφημένες ἀπὸ τοὺς κυρίους Κοντογιώργη καὶ Θεοχάρη ἐνῶ σημαντικὴ εἶναι καὶ ἡ ἐκδοσὴ τῶν κοινωνικῶν τοῦ Πέτρου Μπερεκέτη ἀπὸ τὸν Χαράλαμπο Καρακατσάνη.

Στοὺς νεότερους ψάλτες επικρατεῖ ἓνας μουσικός ρομαντισμός, ἓνας ἐνθουσιασμός στὴν ιδέα καὶ μόνο ὅτι ψάλλουν μέλη παλαιά. Σπανίως ὅμως αὐτός ὁ ἐνθουσιασμός συνδυάζεται με κατανόηση τῆς πραγματικῆς πνευματικῆς καὶ μουσικῆς ἀξίας τῶν παλαιῶν κοινωνικῶν. Τὰ θαυμάσια αὐτά μέλη, ἐξαιτίας τῆς ἀπλότητάς τοὺς εἶναι δύσκολο νὰ ψαλοῦν ἐκφραστικά καὶ απαιτοῦν ἀφιέρωση καὶ σοβαρὴ μελέτη. Οἱ ἐρμηνευτές ὅμως, συνήθως τὰ μελετοῦν ἐπιφανειακά καὶ τὰ ἀποδίδουν τυποποιημένα καὶ ἀχρωμα. Δὲν ἀγγίζουν σχεδὸν κανέναν, πολὺ περισσότερο δε, τοὺς παλαιούς παραδοσιακοὺς ψάλτες οἱ οποίοι τὰ ταυτίζουν με ἐκτελέσεις μὴ παραδοσιακές καὶ ἀποστασιοποιοῦνται ἀπὸ αὐτά.

21^{ος} αἰώνας

Στις μέρες μας ἔχει ἀρχίσει καὶ κατακάθεται αὐτός ὁ ,γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἴσως χρήσιμος, ρομαντισμός. Εἴμαστε στὴν κρίσιμη περίοδο ποὺ ὅσοι ἀγαποῦμε πραγματικά αὐτά τὰ μέλη θὰ πρέπει νὰ ἐργαστοῦμε σοβαρά. Ἐνας ξερός, ἀκαδημαϊκός, δὴθεν παραδοσιακὸς τρόπος ἀπόδοσής τοὺς, δε θὰ οδηγήσει πουθενά ἄλλοῦ, παρὰ στὴν ἐξάλειψή τοὺς ἀπὸ τὴν ψαλτικὴ πρακτικὴ γιὰ ἀκόμη μὴ φορὰ. Χρέος μας, λοιπόν, εἶναι νὰ ἀφομοιώσουμε τὴν τεχνικὴ ποὺ μας παρέδωσαν οἱ παλαιοὶ παραδοσιακοὶ ψάλτες καὶ νὰ τὴν προσαρμόσουμε σὲ αὐτά τὰ ἀριστουργήματα, ἔτσι ὥστε νὰ τοὺς δώσουμε πραγματικὴ πνοή.

Ἐκδοσὴ ΕΡΩ

Σε αὐτὴν τὴν κρίσιμη περίοδο ἐρχονται δύο διαφορετικὲς ἐκδοτικὲς προσπάθειες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κοινωνικά τῆς παλαιᾶς παπαδικῆς. Ἡ σημερινὴ ἐκδήλωση ὅπως γνωρίζετε, εἶναι ἀφιερωμένη στὴ μίᾳ ἀπὸ αὐτές, στὴν ἀξιέπαινη προσπάθεια τοῦ σωματείου τῆς Ἐνωμένης Ρωμιοσύνης. Εἰς πείσμα τῶν καιρῶν ποὺ περιφρονοῦν τὴν ἐλληνορθόδοξη παράδοση καὶ ποὺ απαιτοῦν υποβάθμιση οἰοιασδήποτε προσπάθειας ποὺ ἀφορᾷ στὴν ἀνάδειξη τῶν πολιτιστικῶν μας θησαυρῶν, ἐρχεται ἡ Ἐνωμένη Ρωμιοσύνη νὰ ταραῖξει τὰ νερά.

Ἡ σειρά «Ψαλτικὴ Παράδοση», ἐγκαινιάζεται με τὸν πρῶτο ἀπὸ τοὺς τρεῖς τόμους με τὸν

τίτλο «Κοινωνικά παλαιών διδασκάλων» που περιέχει τα παλαιά κοινωνικά σε εξήγηση του Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος. Πρόκειται για προσεγμένη έκδοση που έχει γίνει με πολύ μεράκι. Ο φιλόπonos βασικός επιμελητής, κ. Δημήτριος Περσυνάκης, καθώς και κάποιοι άλλοι αξιόλογοι ανώνυμοι επιστημονικοί συνεργάτες, τους οποίους έχω την τύχη και την ευλογία να γνωρίζω, εγγυώνται για το αποτέλεσμα.

Στα ιδιαίτερα θετικά στοιχεία σημειώνω την αναγραφή στην αρχή κάθε μέλους της φωνητικής έκτασής του, του αιώνα που έζησε ο μελοποιός του και την προσθήκη συντόμων βιογραφικών στοιχείων για κάθε συνθέτη ξεχωριστά στο τέλος του βιβλίου. Για το τέλος άφησα τη σηματοδοσειρά «Ηουμπουζίς» που παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στην παρούσα έκδοση και που έδωσε τη δυνατότητα να καταγραφούν οι –ομολογουμένως πολλές– ορθογραφικές ιδιαιτερότητες του εξηγητή. Η έκδοση αυτή καθίσταται ένα βοήθημα απαραίτητο σε κάθε ιεροψάλτη αλλά και σε κάθε άνθρωπο που ασχολείται επιστημονικά με την εκκλησιαστική μας μουσική.

Επίλογος

Οι εκδότες της ΕΡΩ πράττουν ό,τι καλύτερο μπορούν για τη διάδοση της παλαιάς ψαλτικής παραδόσεως και τους οφείλουμε ένα μεγάλο ευχαριστώ. Στο χέρι μας είναι να καταβάλλουμε κι εμείς το μέρος της προσπάθειας που μας αναλογεί.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΒΕ 0893.

ΕΒΕ 0969.

ΕΒΕ 2406.

Αγίου Νικοδήμου Αγιορείτου, «Πηδάλιον τῆς νοητῆς νηός τῆς Μίας Ἀγίας Καθολικῆς καί Ἀποστολικῆς τῶν Ὁρθοδόξων Ἐκκλησίας». (Ακριβῆς ανατύπωση τῆς Γ΄ Ἐκδόσεως τοῦ 1864, τοῦ εκδοτικοῦ οἴκου «Βασ. Ρηγοπούλου» 2003).

Γεωργίου Ραιδεστηνοῦ, «Ἡ Ἀγία καί Μεγάλη Ἑβδομάς, Κωνσταντινούπολη 1884» (φωτ. ανατύπωση τοῦ εκδοτικοῦ οἴκου «Βασ. Ρηγόπουλου», Θεσσαλονίκη 2001).

Αγαθαγγέλου Κυριαζίδου, «Ἐν Ἄνθος τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», Κωνσταντινούπολη 1896.

Στυλιανού Παπαδοπούλου, «Πατρολογία», τόμος Α΄, Αθήνα 1977.

Μανόλη Κ. Χατζηγιακουμή, «Χειρόγραφα ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς 1453-1820», Αθήνα 1980.

Κυρίλλου Ἱεροσολύμων, «Κατηχήσεις», εκδόσεις «Ἐτοιμασία», Καρέας 1991.

Χουρμουζίου Χαρτοφύλακος, «Κοινωνικά παλαιών διδασκάλων», Σειρά Ψαλτική Παράδοση 1, 2001.

Αρχιμανδρίτου Νικοδήμου, «Ἡ μυστική ἀνάγνωσις τῶν εὐχῶν τῆς Θείας Λειτουργίας», εκδόσεις «Τήνος», Αθήνα 2011.

